

(2013) Losoncz Márk: „Töredékek az anarchizmusról”, *Ex Symposion* 16 (1): 38–44. ISSN 1215-7546.

Losoncz Márk

Töredékek az anarchizmusról

„*Destroying structures, not people*” (*Anarchist FAQ*)[1]

[1] „*A struktúrát rombold, ne az embert.*”

2013. május 7.

„...anarchisták vagyunk – a radikálisok közt is a legradikálisabbak –, fekete macskák: ez a sokak ellen, a bigottak, a kizsákmányolók, a sarlatánok, az elnyomók ellen irányuló terror. Ily módon bennünket rágalmaznak meg és értenek félre a leginkább, bennünket mutatnak be a leginkább tévesen, és bennünket üldöznek a leginkább” – írta a később kivégzett Bartolomeo Vanzetti, mikor a dedhami börtönben raboskodott. Ezek a szavak a reprezentáció gépezetére utalnak: az anarchistákat tévesen mutatják be, mert ők a legradikálisabbak. A radikalizmus kétszeresen is téves befogadásra van ítélve, hiszen egyfelől eleve képtelenség beszorítani a jövő tényeit a jelen szűkös beszédmódjába, másfelől egy egész reprezentációs rezsिम gondoskodik a lázadók befeketítéséről („a káoszt akarják”, „az erőszak fanatikusai”, „infantilis lustálkodók”, „orgiákat csapó bohémek”). Nem csupán az állam, a „szakértő közigazdászok” vagy a „tekintélyes bíróság” jut el hozzánk a reprezentációk hálóján keresztül – és itt jussanak eszünkbe Louis Marin csodálatos fejtegetései a reprezentáció politikájáról –, hanem a főnálló rendet megkérdőjelezők is, márpedig ez a háló éppen úgy képes a dicsőítést szolgálni, mint ahogyan a démonizációt is. Az anarchizmus azon rövid korszaka (mindenekelőtt 1880–1900), amely során a tett propagandájának maroknyi híve a kiválasztottság tudatában, az uralkodó rend képviselőinek rendkívül szimbolikus jelentőséget tulajdonítva, gyilkosságok sorát követte el, hosszú évtizedeken át kísértett, és meghatározó hivatkozási pontot szolgáltatott a démonizáló rezsिम számára – maga a galleanista Vanzetti is ennek a történetnek a része. Ami a bolsevizmusra érvényes, hogy a modernizációt gyorsítva, erőszakos eszközökkel hajtotta végre – a rendi társadalom megszüntetésével, az egyház elválasztásával a közintézményektől, az önfenntartó paraszti gazdaságok felszámolásával stb.

–, *mutatis mutandis* a tett propagandájának anarchizmusára is érvényes: a királyok, a zsarnokként viselkedő (még korporatív rendként fellépő) ipari tőkésék, a klérus kiváltságos tagjainak lemészárlása egy sajátos modernizációs eljárás volt. Amit a modern forradalmak kollektív vállalkozás keretében tettek meg, azt az elszánt merénylő egyedül hajtotta végre. Ám a feudális rétegeket eltüntető, személytelen, elvont mechanizmusként működő osztálytársadalomban, azaz a múltat végképp a lomtárba utaló tiszta kapitalizmusban Ravachol, Caserio, Leon Czolgosz, Émile Gautier, Clément Duval, Ignatyij Grinyevckij, Michele Angiolillo, Jules Bonnot és Gaetano Bresci célpont nélkül maradnának. A valamikor használatos módszer, amely egyesítette az egyéni romantikát a tömegek fölvilágosításának vágyával, nem pusztán azért tűnt el, mert rontotta a lázadók megítélését és kontraproduktív volt, vagy mert túl nagy állami üldöztetést idézett elő, hanem azért, mert a rendszer természete is megváltozott. „Mindenki ártatlan, és ez a lehető legrosszabb” – mondja Gilles Deleuze az anarchizmussal egyébként nagy előszeretettel foglalkozó Kafkát értelmezve.

A XIX. századi újságok tele voltak olyan, pánikkal átítatott szövegekkel, amelyek a főnálló renddel szemben álló radikálisoktól való rettegést képezték le, és a hőzöngők civilizációellenes nihilizmusára hívták fel a figyelmet: megszüntetik a családot! – leszámolnak a nemzettel! – megsemmisítik az államot! – istentelenek! – lerombolják az egyházat! – elpusztítanak minden tekintélyt! A kapitalizmus azonban maga is – noha felemás módon – forradalmi jellegű, dekódolja a régi határokat és értékeket, deterritorializál minden egységet, megszünteti a mindenféle trónokat. Az ideológiája szerint a vágyainkhoz igazodó, permisszív, az „élvezz!” parancsát ismételtető rendszer jellegzetessége, hogy elébe megy fölszabadító törekvéseinknek. Másfelől a tekintélyelvű, homogenizáló intézmények a minden korlátan átlépő áru-, munkaerő- és tőkeáramlás romboló következményeivel szembeni utolsó védőbástyának tűnhetnek, és így új erőre tesznek szert (a nemzet affektív közösségéhez való ragaszkodás; nosztalgia az erős és gondoskodó állam iránt; az egyházak humanitásába vetett hit; a család bensőségességének megőrzése). Ez a szövevényes dinamika az anarchisták szemszögéből tekintve egyszerre a célkitűzések torz megvalósítása, és az eredmények visszavonása.

A hierarchia, az alávetettség, a megaláztatás minden ellenkező híresztelés ellenére sem tűnhet el. Az egyre bonyolultabb adminisztrációs folyamatok – a hasznoptimalizáló menedzserek, a jólétünkre gondosan ügyelő munkahelyi pszichológusok, a panopticismust bebiztosító kamerák és informatikai programok, a szüntelen értékelések, a folytonos továbbképzések – közepette azonban a hatalom szétszórt és megragadhatatlan. A „szubjektum nélküli uralom” (Robert Kurz) társadalmában a trón nélkül, anonim „senki”-ként működő állam rendkívül érzékelhetően jelenhet meg a rendőri gumibot formájában, de ettől még az intézményes hatalom elvont és szerkezeti jellegű marad. Mi sem magától értetődőbb hát, mint hogy a ma libertárius lázadói fölfedezik a maguk számára a tömeges mozgalmak hagyományait. A struktúrákkal új szerveződési módokat és intézményeket állítanak szembe, a szétszórt uralmi gépezetet rugalmas hálózatokkal és részvételi mechanizmusokkal, kreatív összefogásokkal váltják föl. Az ellenállás alkalmazkodik a rendszerhez, és éppen ezzel szab gátat a számára. Ilyen körülmények mellett a reprezentációs rezsim sem lehet képes az egyes személyeket démonizálni (hányan emlékeznek még Julien Coupat nevére?), mindössze azt teheti meg, hogy a hírekben a militáns csoportosulásokat, a *black bloc* fekete, álarcos tömegeit állítja be a tüntetések fősodraként. A reprezentációs gépezet visszavonhatatlanul megváltozott.

„Anarchy is democracy taken seriously" (Edward Abbey)[2]

Az anarchizmus erejét az adja, ami egyúttal a törekenységét is jelenti: a közösség komolyan vétele. Az életet a reprezentációival helyettesítő társadalomban, amelyben a kínálkozó bőség látványa fordítottan arányos a ténylegesen megélt étellel, amelyben a spektakulum életszerűbb, mint mi vagyunk, a nézők... – egy ilyen társadalomban a közvetlenséghez való visszatérés a lehető legfelforgatóbb, az autonóm „itt és most” tapasztalataként. Az alulról, horizontálisan szerveződő, valóban részvételi közösségek azt igyekeznek megszüntetni, amit Guy Debord az eredeti tőkefelhamozás folyamatára utalva elválasztásnak (*séparation*) nevezett: az öngazgató munkaközösségek és föderációik, az egyes fogyasztói cikkek bojkottjára fölszólító társulások, a lakótömbök és a szomszédságok tanácsai, a metropoliszok utcáit az emberek számára visszakövetelő mozgalmak magát a társadalmat kívánják visszahódítani a tőke elvont, profitmaximalizációra kényszerítő logikájától és az állami beavatkozástól. A közvetettséggel a közvetlenséget állítják szembe, a pusztán szimbolikus megmozdulással a szubsztantív közösségi tettet.

Az anarchizmus egyik legnagyobb fegyverténye a marxizmus egykoron uralkodó áramlataival szemben – amelyek mindig igyekeztek elfojtani és kiszorítani libertárius vetélytársaikat: a tanácskommunizmust, a szituacionistákat, az autonomizmust – kezdettől fogva az volt, hogy a termelési viszonyokból fakadó nyomorúságnak ugyanakkora jelentőséget tulajdonított, mint a dominancia viszonyainak az ödipális-polgári családban, a parancsuralmi iskolában, a felügyelőkkal teli munkahelyen, az átnevelést végző börtönben, a nép kontrolljától független Törvényt végrehajtó bíróságon. A hatalom kíméletlen mikrofizikáját tárták fel a társadalom hajszálereiben *avant la lettre*. A fő kihívást ez alapján az jelenti, hogy miként szakíthatjuk meg a modernitásnak a kizsákmányolás elvont piaci mechanizmusai és a hierarchikus rendszerek közti ingázását, illetve a kettő folytonos összefonódását – minden bolsevizmus ebben a mozgásban ragadt meg. Ennek a lázadás vonatkozásában is lényegi következményei vannak, hiszen míg a termelési viszonyok számára csak egy majdani kollektív vállalkozás nyújthat valódi kiutat, addig az uralmi viszonyok azonnal megváltoztathatók, legalábbis a lázadás alanyát illetően, aki elutasíthatja a rendszer inerciáját: apaként nem zsarolom többé a pénzemmél a gyermekemet, pedagógus társaimmal együtt gyökeresen megváltoztatom a tanári gyakorlatomat, fölmondok a rendőrségen... Az elvont – mivel a csereértéken keresztül megvalósuló – kizsákmányolás elleni küzdelem időbeli perspektívája, legalábbis valamelyest, a távoli jövő, amit reménykedve-messianisztikusan, sorsszerűen-determinisztikusan (mint a tőkés rendszer szükségszerű összeomlásában hívók teszik), vagy a proletariátus eljövendő harcainak eredményeként is fölfoghatunk. Az uralmi viszonyok, az alá- és fölérendelések azonban tüstént átalakíthatók. A profitmaximalizáció kényszerét, a piaci versenyt önerőmből nem függeszthetem föl, de a hierarchikus viszonyok belülről is átformálhatóak, illetve mellettük máris létrehozhatunk más, eltérő szerveződések. Mindennek térbeli vonatkozásai is vannak: a kölcsönös függések, a globális munkamegosztás és a javak globális elosztásának világát nem lehet pusztán helyben megváltoztatni (az „egy országban megvalósuló szocializmus” oximoron), de az uralom már a közvetlen környezetünkben is megszüntethető.

Az előreláthatatlan forradalmi jövő és tág terei mellé így kerül oda a szubverzív „itt és most”, a bizonytalan kimenetelű törekvések mellé így társul a sürgető jelen. Az anarchista közösségek varázsa, vonzereje mögött mindenekelőtt ez áll.

Noha az anarchisták vitatkoznak azt illetően, hogy mely közösségek adhatják az eljövendő társadalom embrióját (a hálózatosan szerveződő laza urbánus csoportosulások, a radikális szakszervezetek, az új életformákkal kísérletező ökotópiák vagy egyebek), az egyenlőség, a hierarchia hiánya ezekben a mozgalmakban nem majdan elérendő állapot, hanem axióma, kiindulópont. Pontosan ezen tulajdonságukkal képesek a közömbösöket is megszólítani, hiszen az elvont uralmi struktúrák helyébe a konkrét egyenlőséget állítják. Mint azt hangsúlyozni szokták, így összhangban van az eszköz és a cél (sőt a kettő közti különbség feloldásáról beszélhetünk), a forma és a tartalom. Marx úgy fogalmazott, hogy a tőke határa maga a tőke – ezt parafrázálva azt mondhatjuk, hogy az uralmi viszonyok határai maguk az uralmi viszonyok. Bennük rejlik az a tendencia, hogy olyan hamis ellenállást gerjesztenek, ami a hierarchia csúcsára tör – „legyen több női képviselő a parlamentben” –, és bennreked az adott keretek között. Az anarchizmus viszont magát a keretet utasítja el („nem az a cél, hogy a férfiak uralmát kiegyensúlyozzuk a nők uralmával, hanem az uralom mint olyan eltörlése” – mondják az anarchofeministák).

Ha viszont arra a következtetésre jutunk, hogy a magunk területén egy csapásra szakítanunk kell a hierarchikus viszonyokkal („tépéd szét belső láncaidat!”, „szüntesd meg a benned lévő államot!”), a kikapun át visszatér a moralizáció és a neheztelés szelleme: miért vagy még tagja annak a szervezetnek...? Miért veszel még mindig részt ebben, amikor ezzel legitimárod *őket*...? Fennáll a veszély, hogy a rendszerkritikusból túlfeszült lényeglátó lesz, aki kis közössége szektás biztonságából úton-útfélen az adott keretekben megragadt opportunistákat leplezi le, a neheztelésének első számú célpontjaivá így azok lesznek, akik ugyan folyvást a fölszabadító eszmék társaságában leledzenek, mégsem szánták el magukat a főnállóból való teljes *exodus*ra. Az intézményes-strukturális bírálatot ekképpen fölváltja a személyeskedés gyakorlata. Egy maroknyi libertárius tisztasága annál ragyogóbban fénylik, minél inkább rámutatnak a körülöttük levő piszokra. Mindeközben, ahogy Walter Benjamin mondaná, ők maguk olyannyira tiszták maradnak, hogy tiszták maradnak magától a valóságtól is – nem szennyezi be őket egy csöppet sem. Karl Mannheim az anarchisták kapcsán a „létvakság” kifejezést használta, és ezzel nem a realitásérzék hiányára gondolt, hanem az árnyalt különbségtétel képtelenségére. Ha a létező rendszerről mint totalitásról van szó, nem tétlenkednek mindenre kiterjedő uralmi masinériának nevezni azt, de az alulról építkező közösségek békatávlatából tekintve, mégis, a főnállóval kialakított minden kompromisszumnak tűnő viszonyt megbélyegeznek. A tiszta elvek bajnokai a körülöttük lévő társadalmat, a függések és kiszolgáltatottságok rendszerét a megalkuvók sokaságaként látják, amelyben a rendőrség összefolyik a külföldi alapítványok pénzeltjeivel, az alattomos szakszervezeti bürokraták a *lifestyle* művészeti csoportokkal – akár az éjszakában, ahol minden tehén fekete. Ilyen körülmények között nem tehetnek mást, mint hogy előőrssé lépnek elő, amely a mindentudás tekintetében csöppet sem marad el a bolsevik avantgardizmus durvaságától. Az anarchista közösségeket – természetük okán – szüntelenül fenyegeti ez a purizmus.

Généralement, on ne sait pas encore étudier une Révolution (comme on ne sait pas encore écrire le histoire de un peuple) (Voline)

(Általánosságban még nem tudjuk, miként kéne tanulmányozni a Forradalmat - ahogyan még nem tudjuk megírni egy nép történetét sem)

A modernitás kollektív tragédiái kényszerítő erővel hatnak ránk; úgy tűnik, hogy mindenkinek, aki közös dolgainkról kíván szólni, választ kell adnia a kérdésre: miként tudjuk elkerülni mi, a morál alanyai a magunk mögött hagyott rezsimek tömeggyilkosságait, a szörnyű véroceánokat, a hullatengereket, százmilliók elborzasztó szenvedését? Ez a kérdésfelvetés a személytelen társadalmi okok helyett a bűnre és pszichológiájára helyezi a hangsúlyt, azt sugallja, hogy most nincs jelen olyan mértékű szenvedés, ami miatt a jelenlegi rendszert kellene „elkerülni”; végül pedig a politikát a fönnállónak legfeljebb szerény változtatásokkal jobbá tehető megóvásaként fogja föl. Minden rendszerellenességre a gyanú árnyéka vetül, és azt is kimutatni vélik, hogy az emancipatorikus vágyak totalitárius hajlamot takarnak. Az ultrabalos történetírás ezzel szemben azzal, hogy kifordítja a bevett viszonyulásmódot, és pontosan az emancipatorikus tömegmozgalmak véres leveréseire mutat rá, gyökeresen más képet fest minderről. Az uralkodó történelemfilozófia helyébe, amelyik a bolsevizmussal azonosítja a huszadik századi rendszerellenességet – ebben a polgári és a bolsevik történetírás is mélységesen egyetért –, olyan nézőpontot helyez, amelyből azt teszi láthatóvá, miként lehetetlenítették el a bolsevizmus államkapitalista rendszerei a valódi fölszabadító törekvéseket. Hogy csak a fő stációkat említsük meg: a gyári tanácsok szisztematikus fölszámolása az októberi forradalom utáni években, a Mahnovcsina leverése, Kronstadt, az anarchisták üldözése és az úgynevezett „harmadik forradalom” letörése, a sztálinisták katalóniai és aragóniai tevékenysége,[3] a kelet-berlini lázadás elfojtása, '56, a kommunista pártok és a reformista szakszervezetek árulása '68-ban... Ennek nyomán immár az anarchista alakja sem a dinamittal a kezében feltűnő örült képében jelenik meg, hanem egy többléptékű passió abszolút áldozataként, aki koncentrációs táborokban végezte, lelőtték vagy elnémították, akit minden rendszer üldözött: a bolsevizmus, a fasizmus és minden polgári állam. Azonban soha nem jött még létre tisztán anarchista forradalom – s így, mondják, eleve nem állíthatjuk, hogy valaha is bebizonyosodtunk volna a libertárius társadalom működésképtelenségéről –, a CNT és a FAI[4] sem egyedül voltak, és kívülről minden részleges kísérletet leromboltak. A *people's history* e változata ugyanakkor nem elégszik meg a pusztán moralizáló, önviktimizáló szempontokkal, hanem rámutat a működő alternatív szerveződések történetére is... Egyúttal szakít az Európa-központú látásmóddal, és rámutat az anarchizmus világszerte nagy történelmi múlttal rendelkező tömegmozgalmaira: Argentínában, Koreában, Mexikóban, Kínában, Dél-Afrikában...

Az anarchizmus önmagához való viszonya ingadozik a radikális önhistorizáció és az ahistorikus önértelmezés között. Ez utóbbi hosszú múltra tekint vissza: Kropotkin az Encyclopædia Britannica számára írott cikkében egy egész anarchista őstörténetet fölvezet, amely Lao-ce és a kinikusok eszméivel indul; Max Nettlau az anarchizmus történetének megírásakor egy egész kötetet szentelt az 1860 előtti mozgalmaknak és gondolatoknak; Peter

Marshall szerint az első anarchista az első tekintélyellenes ember volt; Murray Bookchin pedig az anarchizmust az emberiségnek a hierarchiák ellen küzdő nagy libidinális törekvéseként írta le... Mintha létezne egy örök anarchista invariáns, az egyes korok távlatain túl – míg a marxizmusban talán a fölöttébb heterodox, önálló ösvényeken haladó Ernst Bloch volt az egyetlen, aki a világtörténelemben mindenütt eretnkségeket és felszabadító harcokat látott. Másfelől azonban a radikális önhistorizáció lehetősége is adott, amelyik leszögezi, hogy az anarchizmus a modern társadalom egy adott fejlődési pontján jött létre, a munkásosztály kialakulásával (ezt az elbeszélést mondják el például az anarchoszindikalizmust tüzetesen újragondoló Lucien van der Walt és Michael Schmidt). Úgy tűnik, hogy amikor az uralmi viszonyok és az ellenük való küzdelem szemszögéből tekintünk vissza, mindenütt az anarchizmus utópikus többletét látjuk, amikor viszont az adott termelési viszonyokból indulunk ki, a kapitalizmus egyedülálló horizontja válik meghatározóvá.

Akik a nyolcvanas évektől fogva, illetve különösen a Kereskedelmi Világszervezet elleni seattle-i megmozdulások (1999) óta „anarchista fordulatról” (*anarchist turn*) beszélnek, maguk is sajátos történelemfilozófiával állnak elő, a radikális önhistorizáció jegyében. Azokkal, akik az anarchizmust a paraszti és elmaradott Dél vagy Kelet kistermelői víziójaként a múltba utalnák vissza, azt szegeznek szembe, hogy az anarchizmus éppen mára vált aktuálissá – a korszellem anarchista, s az anarchizmus évszazada következik, mondják. „Az anarchista eszmék és a kötelező érvényű gyakorlatok mindenütt a világban egyre fontosabbak, a forradalom a huszonegyedik században felettébb szokatlan formákat ölt majd” – írja David Graeber. Mintha csak a késő kapitalizmus és az anarchizmus egymást utánoznák, a rugalmas tőkefelhalmozás korára pedig a lázadók nomadizmusa lenne a válasz: decentralizáció, rugalmasság, sokrétűség, rizomatikuság, kreativitás, nemzetköziség, diffúzió... A posztanarchizmus (posztstrukturalista anarchizmus) libertárius gyúanyagként olvassa Deleuze, Jean-François Lyotard, Jacques Derrida, Jacques Lacan és mások műveit, mintha a háborús gépezetek fogalma, az Úr diskurzusának elemzése vagy a totalitás és az ellentétpárok bírálata, leépítése eleve az uralom nélküli, *an-archikus* gondolkodás régóta hömpölygő folyamához csatlakoztak volna. A kommunikáció alapvető csatornája, az internet pedig, mondják, természeténél fogva az anarchista eszmék beteljesülésének lehetősége (és a kezdetektől meg is teremtette kiterjedt ellenkultúráját). A lázadás alanyát az anarchisták a kezdetektől fogva sokrétűen, egyetlen mozzanatra visszavezethetetlen, heterogén együttműködések halmazaként gondolták el – Kropotkin a sokaságról és a hálózatokról beszélt egy évszázaddal Negri és Michael Hardt előtt. Azok számára, akik szerint a mai mozgalmak, az *Indignados* és társaik fedezik föl, miként lehetséges a közvetlen demokráciát nagyobb tömeg részvételével megvalósítani, nem árt megnézniük a '30-as évek spanyolországi gyűléseinek fölvételeit, ahol a közösség némán, kézmozdulatokkal mutatta ki, mit gondol az elhangzottakról. Azoknak pedig, akik a mai tüntetéseknek a karneváli jelleget, a nevetés túlzásba vitelét róják föl, Emma Goldman klasszikussá lett szavait idézhetik a libertáriusok: „Ha nem táncolhatok, akkor nem akarok részt venni a forradalmatokban.” Foucault diagnózisát, miszerint többé már nem lesz szomorú, melankolikus lázadás, az anarchisták megelőzték, és ők is valósítják meg. Úgy tűnik hát, mintha lenne valami eredendő cinkosság az anarchizmus és a *Zeitgeist* között, egy már-már magától értetődő egymásra kacsintás.

Megannyi tényező miatt még nem is olyan régen is lehetett az anarchizmus és a „posztmodern” – bármit jelentsen, jelentett is ez – hasonlóságáról értekezni, ám szükségképp fölvetődik, hogy az autonómiának, az egyenlőségnek és a kommunikatív racionalitásnak a felvilágosodásból áthagyományozott öröksége mellett, amelyhez minden magára valamit adó anarchista ragaszkodik, ez nem egyszerűsítette-e le túlzottan a libertárius

politika mai szerepére vonatkozó kérdést. Az anarchisták szörnyű terhet visznek magukkal, hiszen ezt az örökséget továbbra is komolyan veszik.

[2] „Az anarchizmus a komolyan vett demokrácia.”

[3] Utalás a spanyol polgárháborúban betöltött katasztrofális szovjet részvételre. (A szerző és a szerk. közös megj.)

[4] A *Confederación Nacional de Trabajo* (Nemzeti Munkaszövetség), illetve a *Federación Anarquista Ibérica* (Ibériai Anarchista Szövetség) elnevezésű spanyol anarchista mozgalmak a Franco-diktatúra bevezetése (1939) előtt a történelem eddigi legnagyobb befolyású anarchista szervezetei voltak. (A szerkesztő megjegyzése.)